УДК 82(093.3)

Э.М. Галимҗанова

ФАТИХ ӘМИРХАН КӨНДӘЛЕКЛӘРЕ НИ СӨЙЛИ?

Дневниковые записи выдающегося татарского писателя, публициста и общественного деятеля Фатиха Амирхана хранятся в Центре письменного наследия Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова. Эти материалы, хотя и были написаны в короткий промежуток времени – с октября по декабрь 1921 года, – имеют огромное историческое значение. Они служат важным источником, раскрывающим трагическую реальность эпохи советской власти. Кроме того, эти записи позволяют оценить Фатиха Амирхана как личность, критически относящуюся к некоторым аспектам советской политики.

Основная часть дневников посвящена событиям голода 1921 года. Автор называет эту трагедию «третьим голодом за четверть века» и особо отмечает её тяжёлые последствия для татарского народа Поволжья (Идель-Камы). В своих записях он резко критикует партию большевиков и татарских коммунистических деятелей за их роль в ухудшении положения татарских крестьян.

В представленной дневниковой записи Ф. Амирхан поднимает проблему свободы печати в советский период. Как следует из этих материалов, автор отказывается предоставить статью для сборника под названием «Ярдәм мәҗмугасы» (Сборник помощи), организованного под руководством Галимджана Ибрагимова для оказания поддержки голодающим. То, что отрывки из этих записей были опущены в ранее изданных многотомниках Фатиха Амирхана, затрудняло выяснение причин его отказа. В действительности же, автор написал статью о голоде. В ней он не оправдывал действия советской власти и не желал представлять бедствие голода, пришедшее в Поволжье, исключительно как «наследие самодержавия». По этой причине статья не была опубликована.

Таким образом, Ф. Амирхан, работая журналистом с 1906 года, сравнивает цензуру царского периода, Временного правительства (которое он называет «эпохой подлинной свободы печати») и советского времени. Он демонстрирует беспрецедентное подавление свободы слова и мысли, отмечая, что даже царская цензура не казалась ему такой суровой, как «нынешняя большевистская свобода печати».

Записи в дневниках стали для Фатиха Амирхана единственным способом зафиксировать свои мысли в условиях ограниченной свободы слова. К сожалению, «Дневниковые записи» автора до сих пор не были опубликованы в полном объеме. Впервые они были представлены в 6-м томе шеститомного академического издания Фатиха Амирхана.

Ключевые слова: татарская литература, текстология, свобода печати, Фатих Әмирхан, дневники.

The personal records of the prominent Tatar writer, publicist, and public figure Fatih Amirhan are preserved in the Written Heritage Center of the G. Ibragimov Institute of Language, Literature, and Art. Although these materials were written within a short period – from October to December 1921 – they hold immense his-

torical significance. They serve as a crucial source, revealing the tragic reality of the Soviet era. Furthermore, these entries allow Fatih Amirhan to be assessed as an individual who held a critical stance towards certain aspects of Soviet policy.

The main part of the diaries is dedicated to the events of the 1921 famine. The author refers to this tragedy as the "third famine in a quarter-century" and specifically highlights its severe consequences for the Tatar people of the Volga-Kama region. In his notes, he sharply criticizes the Bolshevik party and Tatar communist figures for their role in exacerbating the plight of the Tatar peasants.

In the presented diary entry F. Amirhan addresses the problem of press freedom during the Soviet period. As these materials indicate, the author refused to provide an article for a collection titled "Yärdäm mäjmugasï" (Aid Collection), organized under the leadership of Ghalimjan Ibrahimov to support the starving. The omission of these excerpts from Fatih Amirhan's previously published multi-volume works made it difficult to ascertain the reasons for his refusal. In reality, the author had submitted an article about the famine to a newspaper. In it, he did not justify the actions of the Soviet authorities and did not wish to present the famine that struck the Volga region solely as "the legacy of autocracy." For this reason, the article was not published.

Consequently, F. Amirhan, who had worked as a journalist since 1906, compares the censorship of the Tsarist period, the Provisional Government (which he calls "the era of genuine press freedom"), and the Soviet era. He demonstrates an unprecedented suppression of freedom of speech and thought, noting that even Tsarist censorship did not seem as severe to him as "the current Bolshevik press freedom". This passage also examines the everyday hardships faced by Amirhan, linked to the Soviet government's policy of "housing compaction" (uplotneniye). Writing in his diaries became Fatih Amirhan's only means of recording his thoughts in conditions of restricted freedom of speech.

Unfortunately, the author's "Diary Entries" had not been published in full until now. They were first presented in the 6th volume of Fatih Amirhan's six-volume academic edition.

Keywords: Tatar literature, textology, freedom of the press, Fatih Amirhan, diaries.

Күренекле татар язучысы, публицист һәм җәмәгать эшлеклесе Фатих Әмирханның көндәлекләре Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә саклана. Бу язмалар кыска вакыт аралыгына, – 1921 елның октябрь–декабрь айларына гына карасалар да, тарих өчен гаять зур әһәмияткә ия. Алар совет хакимияте чорының фаҗигалы чынбарлыгын ачыклауда мөһим чыганак булып хезмәт итә. Шулай ук әлеге язмалар Фатих Әмирханны совет сәясәтенең кайбер якларына тәнкыйди караштa торган шәхес буларак бәяләргә мөмкинлек бирә.

Көндәлекләрнең төп өлеше 1921 елдагы ачлык вакыйгаларына багышлана. Әдип бу фаҗиганы «чирек гасыр эчендә өченче ачлык» дип атый һәм ачлыкның Идел-Кама буендагы татар халкы өчен авыр нәтиҗәләрен ассызыклый. Биредә ул большевиклар партиясен һәм татар коммунист эшлеклеләрен татар крестьяннарының хәлен авырайтудагы роле өчен кискен тәнкыйтьли.

Тәкъдим ителгән көндәлек язмада Ф. Әмирхан совет чорында матбугат иреге проблемасын кузгата. Язмадан аңлашылганча, ул Галимҗан Ибраһимов җитәкчелегендә ачларга ярдәм итү өчен оештырылган «Ярдәм мәҗмугасы» исемле җыентыкка материал бирүдән баш тарта, һәм әдипнең элек басылган күптомлыкларында көндәлектән бу өзекләрнең төшереп калдырылуы моның сәбәбен ачыклауны кыенлаштыра иде. Чынлыкта исә, әдип бер басма өчен ачлык хакында мәкалә язган була инде. Анда ул совет хакимиятенең гамәлләрен акламый һәм Идел буена килгән ачлык афәтен «самодержавие мирасы» гына итеп күрсәтүдән баш тарта. Шул сәбәпле мәкаләне бастырмыйлар.

Шуңа күрә 1906 елдан бирле журналист булып эшләгән Ф. Әмирхан, патша чоры, Вакытлы хөкүмәт (аны ул «чын матбугат иреге чоры» дип атый) һәм совет чоры цензураларын чагыштырып, сүз һәм фикер ирегенең моңарчы күрелмәгән дәрәҗәдә бастырылуын күрсәтә һәм патша цензурасы да аңа «хәзерге большевистик матбугат иреге» кадәр авыр тоелмаганын ассызыклый.

Беренче тапкыр көндәлекләр тулысынча Фатих Әмирханның алты томлы академик басмасының 6 нчы томында тәкъдим ителде.

7.X.1921

Күптән инде мин бер көндәлек дәфтәр башлап җибәрүне кирәксенеп йөрим. Революция башыннан бирле шундый бер дәфтәр язып килгән булсам, хәзергә кадәр нихәтле хатирәләр, нихәтле хиссият, нихәтле көндәлек иҗтимагый вакыйгалар анда әбъят ителгән[1] булыр иде инде. Ничә мәртәбәләр омтылдым, ләкин кыйсмән обломовлык, кыйсмән бик күп шәхси хиссиятемнең үз вафатымнан соң булса да матбугатка чыгу ихтималын теләп бетермәү хәзергә кадәр моңар манигъ[2] булып килделәр. Менә бүген инде «Бисмилла» дип башлап багам. Дәвам иттерә алырмынмы, юкмы – киләчәк күрсәтер.

Бу «Көндәлек»тә вакыйгаларны мин үз шәхесемә булган мөнәсәбәтләре ягыннанрак язачакмын: шулай итмәгәндә, халис[3] нәзари фәлсәфә сатуга керешелеп кителү ихтимал – бу бер. Икенче – «Көндәлек»нең вазифасы да, минемчә, шул бит: ягъни вакыйгаларга минем шәхси мөнәсәбәтемне белдерү. Бу «Көндәлек»тә мин кайбер бик вак нәрсәләрне дә әбъят итәчәкмен. Ләкин аларның я бер, я икенче ноктаи нәзардан[4] характерный бер вакыйгалар булучылыкларын күз алдында тотачакмын: мәсәлән, бүген базарда шалкан ни бәһа булганын язам икән – аның инде үземчә гомуми тормышны күрсәтүдә бер әһәмияте булган булыр.

[1] Әбъят ителгән – теркәлгән.

[2] Манигъ – тоткарлык.

[3] Халис – чиста, чын.

[4] Ноктаи назардан – караштан, күзлектән.

8.X.1921

Галимҗан Ибраһимов редакциясе астында ачлар файдасына бер мәҗмуга чыгарырга карар биргәннәр икән. Галимҗан миңа бер табаклык материал хәзерләп, шул мәҗмугада мөшарәкәт итәргә[1] әйттергән. Хәбәрне алгач та, мин бер нәрсә дә язмаска карар бирдем. Әле моннан ун гына көн әүвәл ачлар файдасына олуг гәүдәле бер гәзитә номеры чыгарганнар иде. Бу гәзитәгә миннән дә бер мәкалә сораганнар, мин һәм язып җибәргән идем. Ләкин басылмады. Мәкаләнең мөндәриҗәсе[2] болай иде: «Менә соңгы чирек гасыр эчендә генә инде бу ачлык Русиядә өченче мәртәбә. (Боларның һәр өчесендә ачлыкка иң каты мәгъруз калган[3], аннан иң каты җәфа чиккән гонсыр[4] Волга һәм Кама буйлары тирәсенәрәк утырган татар халкы булды. Истибдад[5] дәверендә ачлыктан иң күп җәфа чиккән татар халкының инде революциядән соңгы әүвәлге ачлыкка да мәгъруз калуы, бу яктан социальный революциянең без татарларның хәлен үзгәртә алмавы безнең икътисади яктан иң зәгыйфь гонсыр икәнебезне күрсәтә. Социальный революциянең һәм аның белән власть башына килгән партиянең вазифасы – икътисади иң зәгыйфь гонсырларны артыграк күтәрергә тырышу, аларны Бәйнәлмиләлнең[6] тигез әгъзасы хәленә китерүгә зур әһәмият бирү. Менә безнең власть тирәсендә тора торган партияле иптәшләр шуны ачык аңлыйлармы, юкмы? Бер кыйсме аңлый, бер кыйсме аңламый. Менә шуны әүвәл үземез аңлап бетеп, аннан соң башкаларга аңлатсак, безнең тарафтан ачларга иң зарури ярдәм һәм бүләк бирелгән булыр» – менә шушы мәфһүмнән[7] иде мәкалә. Партияле иптәшләр минем ул мәкаләне укучыларга гарыз итәргә[8] теләмәделәр. Алар миңа «әүвәлге еллардагы ачлыклар» мәүзугысына[9] язарга заказ биргәннәр иде. Аларча партиясез бер мөхәррир каләме белән «Бу елгы ачлык – бары самодержавиедән калган мирас, бу тугрыда хәзерге властьның һичбер төрле гөнаһы юк, ачлыктан шәһәр урамнарында үлә торган крестьянның әхвәлдән бераз хәбәрдар булган кыйсме юкка гына Сәедгалиев – Борһан Мансуровлар партиясен ләгънәтләп үлә», дип язылып калырга кирәк иде.

Мин алай дип яза алмадым. Чөнки моннан әүвәл властьта торган, мәркәзнең менгезүе белән властьта торган Сәедгалиев – Борһан Мансуровлар агымының бу ачлыкны татар гонсыры башына китерүдә бик зур рольләре барлыгын, мәркәзләр алдында тәлинкә тоту наменә

[1] Мөшарәкәт итәргә – катнашырга.
[2] Мөндәриҗәсе – эчтәлеге.
[3] Мәгъруз калган – дучар булган.
[4] Гонсыр – токым.
[5] Истибдад – деспотизм.
[6] Бәйнәлмиләл – Интернационал, Халыкара оешма.
[7] Мәфһүмнән – мәгънәдән, эчтәлектән.
[8] Гарыз итәргә – җиткерергә, тәкъдим итәргә.
[9] Мәүзугысына – темасына.

аларның татар крестьяннарыннан, хәтта мәркәздән тәгайен ителгән[1] микъдардан артык иген гасблауларын[2], җирле большевикларның татар авылларына развертстканы гаять тарафгиранә[3] салып, бөтен крестьян хуҗалыкларын аяктан екканлыкларын, әүвәлге татар кеч-кенә чиновник һәм татар полиция ундерлары тибының бары иләк ягы белән әйләндереп, кызыл буяуга буялганнарыннан гыйбарәт булган Сәедгалиев – Мансуров фиркасенең бу эштә бер дә шөбһәсез кабахәт бер гамәлләр икәнлекләрен мин бик яхшы белә идем.

Галимҗан Ибраһимов мәҗмугасында мин ачлык турысында ул теләгән рәвештә язылган мәкалә бирә алмыйм. Бу мәсьәлә минем өчен артык үткен һәм артык газаплы мәсьәлә. Үзләре генә буялсыннар, халыкка эшләгән кара җинаятьне яшерүенә үзләре генә мәсьүл[4] калсыннар.

Мин – 1906 елда журналистлыкка аяк баскан кеше, ягъни нисбәтән шактый карт татар журналисты. Мин – Николай цензурасының иң кара вакытында, Керенский заманасында да гәзитәләрдә эшләгән кеше, ләкин мин һичвакытта матбугат хөрриятенең бу кадәр тапталганын, матбугат һәм фикер хөрриятенә бу кадәр богау салынганын үз өстемдә хис иткәнем юк иде. Николай вакытында безнең теңкәгә тия иде. Ашмарин, яисә Катанов өйдә булмаган вакытларда алар урынына калып тора торган Миргаяз Иманаев, шуннан башкаларның цензорлыгы минем өчен хәзерге большевик хөррияте матбугатыннан авыр түгел иде. Керенский дәверендә исә мин чын-чынлап хөррияте матбугатны хис итеп калган идем.

Басмага әзерләде:

Галимҗанова Эльмера Мәхмүт кызы,

филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге мөдире

К печати подготовила:

Галимзянова Эльмера Махмутовна,

кандидат филологических наук, заведующий отделом текстологии Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ

elmera.galimzyanova@mail.ru

[1] Тәгайен ителгән – билгеләнгән.

[2] Гасблауларын – тартып алуларын, талауларын.

[3] Тарафгиранә – тарафдарча, үз кеше буларак.

[4] Мәсьүл –җаваплы.